

Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai¹

Szigetvári Tamás

Az „arab tavasz” a 2011. januári tuniszi lázadások folyományaként futótűzként terjedt szét az arab világban, megdöntve évtizedek óta uralmon lévő vezetőket, megteremtve a demokratikus átmenet lehetőségét a korábban javarészt autoriter berendezkedésű országokban.

Az arab országok lakosságának elégedetlensége a mélyben már régóta forrongott. A gazdasági növekedés nem tudott lépést tartani a növekvő népességgel, a munkanélküliségi ráta, különösen a fiatalok között, tartósan magas. Bár a kilencvenes években számos arab országban indultak meg piaci reformok, a lakosság számára azonban ezeknek leginkább a negatív hatásai voltak érzékelhetők. Nőtt a társadalmi egyenlőtlenség, nőtt a korrupció, nőtt a szegénység. Az autoriter rendszerek azonban ügyes alkukkal fent tudták tartani a társadalmi békét, az alapszükségletek szubvencionálásával biztosították a széles tömegek számára a megélhetést.

Az elmúlt évek világgazdasági fejleményei, az emelkedő nyersanyag- és élelmiszerárak, továbbá a világgazdasági válság külső keresletcsökkentő hatása egyre inkább ki kezdték a politikai alkut, amely fenntartotta a rezsimeket.

A tanulmány elsősorban az arab tavasz gazdasági kiváltó okait és következményeit próbálja feltárni. Azokat a tényezőket, amelyek a „forradalmi országokban” (Tunézia, Egyiptom, Líbia és Szíria) hozzájárultak az elégedetlen tömegek hatalom elleni fellépéséhez, azokat a gazdasági lépéseket, amelyekkel az egyes országok sikerrel vagy sikertelenül kezelni próbálták a helyzetet, és hogy milyen lehetőségei vannak jelenleg az érintett arab országoknak. Kérdés, hogy egy demokratikus átmenet valóban hozzá tud-e járulni a gyorsabb gazdasági növekedéshez, és hogy milyen lehetőségek állnak az új vezetések előtt a gazdasági helyzet stabilizálására és a hosszú távú növekedési kilátások javítására.

Az arab országok gazdasága az elmúlt évtizedekben²

A 1970-es években bekövetkezett olajárrobbanás³ – ami mögött részben gazdasági (a bevételek növelése), részben politikai (az arab országok revánsa az 1973-as arab–izraeli háború miatt, illetve az 1979-es iráni iszlám forradalom) okok álltak – a világgazdaság legtöbb országának növekvő importterheket és a gazdaság stagnálását jelentette. Nem meglepő ugyanakkor, hogy az arab országok és Irán számára az *arany évtized* kezdetét hozta magával. Még azok az országok is, amelyekben nem volt jelentős kiaknázható olajkincs, közvetve (arabközi segélyezés, vendégmunkások hazautalásai) részesedhettek a haszonból. További forrásokat jelentett, hogy a térség stratégiai pozíciójának köszönhetően az arab államok, különösen az Izraellel közvetlen hadiállapotban lévők, további jelentős külföldi (főként szaúdi és más Öböl menti államokból érkező, kisebb részt szovjet) támogatást kaptak, míg Izrael, Törökország, illetve a '80-as évek elejétől Egyiptom is, az USA segítségével számíthatott.

Nem meglepő tehát, hogy 1970 és 1985 között a térség országai gazdasági növekedésüket tekintve a világ élvonalába kerültek: a gazdasági növekedés üteme Kelet-Ázsiával megegyező szintű volt. A javarészt újonnan létrejött államok a modernizáció lázában égtek: hatalmas infrastrukturális beruházásokba kezdtek, a legtöbb helyen a semmiből ipart hoztak létre. A régió szinte minden országában – még Izraelben is; Libanon számít az egyetlen kivételnek – az importhelyettesítő iparosítás volt jellemző, ami többnyire magas vámokkal, protekcionista intézkedésekkel és meghatározó állami tulajdonarányjal járt.

A változás legszembetűnőbbben az alapvetően kis népességgel, de óriási olajkincssel rendelkező országokat (az Öböl menti Kuvait, Katar, Bahrein, az Egyesült Arab Emírátsok, illetve Szaúd-Arábia, valamint Észak-Afrikában Líbia) érintette. Ezen országok számára az olajexportból befolyó jövedelmek többszörösen meghaladták a társadalmi szükségletet: a szinte korlátlan forrásokból kiépítették az olajkitermeléshez kapcsolódó infrastruktúrát, az olajkincs kitermelésére, illetve egyéb feladatokra vendégmunkásokat alkalmaztak, ingyenes szociális rendszert működtettek, modern hadsereget hoztak létre, luxusfogyasztásra fordították, illetve külföldi részvényekbe, ingatlanokba fektették.

A nagy népességgel rendelkező országok (Irán, Irak, Algéria, Szíria) számára az iparfejlesztés létszükséglet volt, más fejlődő országokkal szemben azonban a megálmodott programhoz bőséges finanszírozási forrás állt rendelkezésre. Míg az importhelyettesítő iparosítás útját járó latin-amerikai és ázsiai országok a hetvenes évek közepétől, végétől alapvető strukturális reformokra kényszerültek, az arab országok ekkor még ambiciózus terveket szőhettek gazdaságuk felvirágoztatására.⁴

A kőolaj ára azonban a nyolcvanas évek közepén erőteljesen zuhanni kezdett, 11-12 USD/hordóra esett vissza, és bár rövid időszakokra még megfordult ez a tendencia – 1990 augusztusában, Kuvait iraki lerohanása miatt rövid ideig 40 USD/hordó felett

is volt –, a kilencvenes években tartósan 20 USD/hordó alatt maradt a világpiaci ár. A korábban kiapaszthatatlannak hitt jövedelemforrás egyszeriben eltűnt. A közelkeleti államok jelentős része a kilencvenes években gazdasági reformokra kényszerült.

Reformkényszer a kilencvenes években

A gazdasági növekedést több tényező is visszavetette. Bár az olajtermelő országok esetében a külső jövedelembearamlás visszaesése jelentősebb volt, a fentebb már említett okok miatt mindez kihatott a régió összes országára. Az olajtermelő országokban foglalkoztatott arab vendégmunkások hazautalásai és az arabközi segélyek összege csökkent.

Az arab országokban a hazai megtakarítások szintje hagyományosan alacsony; a beruházásokat a forráshiány is hátráltatta: a bizonytalan gazdasági helyzet miatt, valamint a megfelelő hazai pénzügyi rendszer hiányában e megtakarítások jelentős része is külföldre áramlott. A külföldi tőke számára ugyanakkor (az olaj- és földgáztermelést leszámítva) sohasem volt különösebben vonzó a térség: a legtöbb országot az állami tulajdon túlsúlya és a túlzottan bürokratikus eljárások jellemezték, a privatizáció késlekedett, és a befektetők sok helyütt a politikai kockázatot (iszlám fundamentalizmus) is magasnak ítélték.

A nemzetközi piacon nem voltak versenyképesek az arab gazdaságok termékei. A holland betegség hatásaként – a munkanélküliség ellenére is – a termelési tényezők ára magas volt,⁵ a termelési struktúra kevésbé volt diverzifikált, a belső piac mesterségesen el volt zárva a világpiactól. Az arab országokra általában jellemző az átláthatatlan vámstruktúra, a magas vámok és egyéb protekcionista intézkedések. A rendszer, a benne található bizonytalansági tényezők miatt is, táptalaja volt a korrupciónak. Ráadásul mindezek nemcsak az importőröket és a beruházni kívánókat sújtották, de a termelésben importtermékeket felhasználó hazai termelők nemzetközi versenyképességét is erősen csökkentette.

A térségben a népesség növekedési rátája magas, így az egy főre jutó nemzeti jövedelem sok országban stagnált vagy alig növekedett. 1970 óta a Közel-Kelet népessége több mint a duplájára nőtt (134 milliőről 300 millió fölé), az évi 3%-os népességnövekedési ütem pedig jóval meghaladja a világlátlagot (1,8%). A népesség és a gazdaság gyors növekedése fokozta az élelmiszer- és egyéb import iránti igényt, szükségessé tette az egészségügyi és más infrastruktúrák kiépítését, amelyek fenntartása a jövedelemforrás elapadásával komoly nehézségekbe ütközött. Az életszínvonal csökkenése mellett további problémát jelentett a munkanélküliség növekedése: a gazdaság nem volt képes munkát adni az évről évre a munkaerőpiacra lépő, nagyszámú fiatalnak.

A kilencvenes évek elejére az arab országok is oda jutottak, ahol a volt szocialista blokk országai álltak: az egyre romló gazdasági egyensúly javítása érdekében

reformokat kellett végrehajtani. A sikeres világgazdasági alkalmazkodás kulcsa a térség országai számára is a termelési struktúra és a jövedelemforrások diverzifikálása volt. Ennek megfelelően a térség legtöbb országa több-kevesebb elszántsággal és sikerrel neki is látott bizonyos szerkezetátalakítási programokhoz.

Négy ország, Marokkó, Tunézia, Egyiptom és Jordánia hajtott végre az utóbbi évtizedben jelentősnek mondható strukturális reformot – jellemző módon azok az országok, amelyek természeti kincsekben (kőolajban) kevésbé gazdagok, és ezért nem halogathatták sokáig a szerkezetátalakítást. A reformok leginkább az IMF által ajánlott recept mentén történtek: az állami tulajdon csökkentése a gazdaságban, privatizáció és a külkapcsolatok liberalizálása. Marokkó és Tunézia az EU perifériáján próbált mindinkább bekapcsolódni az európai gazdasági vérkeringésbe, az utóbbi időben több-kevesebb sikert elérve. Jordánia és Marokkó az EU mellett szabadkereskedelmi megállapodást kötött az Egyesült Államokkal is.

Nehezebben indultak be a reformok azokban az országokban, amelyek nagyobb mértékben támaszkodhattak más jövedelemforrásaikra. Libanont leszámítva a térség többi országának exportjában továbbra is egyértelműen a szénhidrogéntermékek dominálnak, amelyek a jelenlegi magas kőolajár mellett számottevő pluszjövedelmet hoznak. De míg az olyan, viszonylag kis népességű államok, mint Líbia vagy a perzsa-öbölbeli sejkéségek megtehették, hogy tartalékokat képezzenek az ínségesebb évekre, a nagy népességű (és komoly élelmiszerimportra szoruló) Algéria, Szíria vagy Irán számára alapvető szükséglet volt/lenne a bevételek diverzifikálása.

A reformok eredménye

Egyiptomban a kilencvenes években kezdődtek meg, majd 2004-ben kaptak újabb lökést a gazdasági szerkezetátalakítással is együtt járó reformlépések. Ennek eredményeképpen jelentős liberalizációt hajtottak végre a gazdaságban, csökkentették az általános vámszintet, javították az üzleti környezetet, a társasági adót 40-ről 20%-ra csökkentették. Emellett az állami vállalatok egy részét is privatizálták.

A reformoknak meglelt a gazdasági eredménye: Egyiptom az elmúlt években az egyik legjobban teljesítő arab államnak számított. Az ország iránti bizalom megnőtt, a külföldi tőke beáramlása megélenkült. A gazdasági növekedés a 2000-es évek elején jellemző 3-4%-ról 2005 után 6-7%-ra nőtt. Bár a globális válság éveiben alig lassult a gazdasági kibocsátás növekedési üteme, a háttérben azonban egyre nyilvánvalóbbakká váltak a növekvő politikai, társadalmi és gazdasági feszültségek.

A politikában a korábbi rezsim hatalmának erjedése egyre inkább érezhetővé vált. Bár a Mubarak-rezsim a végrehajtó hatalmat még egyértelműen a kezében tartotta, egyre több területen nyitásra kényszerült. A kormányzati rendszer működési mutatói

egyértelműen romlottak az utóbbi években;⁶ azon belül is a korrupció vált a lakosság számára a politikai rendszer egyik legelutasítottabb elemévé. A privatizációval tulajdonossá vált és meggazdagodott, hatalom közeli gazdasági elit és a reformok veszteseivé lett tömegek közötti szakadék egyre inkább nőtt.

A munkanélküliség alig csökkent, az életszínvonal változását a GDP-nél jobban tükröző HDI-mutató⁷ értéke alacsony maradt, alig javult. A szegénység és a társadalmi egyenlőtlenség szintje, ami más fejlődő országokéval összehasonlítva korábban viszonylag alacsony volt, megemelkedett. A reformok keretében visszatérően csökkenteni kívánt ártámogatások (élelmiszer, üzemanyag) komoly lakossági ellenállást váltottak ki.

Tunézia esetében hasonlóan sikeres kétezres évekről beszélhetünk. A gazdasági szerkezetátalakítás többé-kevésbé végbement, a termelékenység (TFP) emelkedése javította az ország versenyképességét, nőtt az országba érkező külföldi tőkebefektetések mennyisége. A jó gazdasági eredményeket azonban itt is beárnyékolta a növekvő társadalmi feszültségek, a tartósan jelenlévő munkanélküliség (főleg a fiatalok között).

A reformok utáni időszak makrogazdasági szempontból Jordánia számára is sikeresnek mondható: 2000 és 2007 között ott is 6,5% fölött volt az átlagos GDP-növekedési ütem. A növekedés egyik húzóerejét a jelentős külföldi működőtőke-beáramlás jelentette, és kitüntetett szerepük volt ebben más arab országok befektetőinek. A munkanélküliség és a lakosság által érzékelt korrupció azonban Jordániában is emelkedett ezekben az években.

Marokkóban a gazdasági reformok keretében igyekeztek a tudásalapú szektorokat fejleszteni, illetve központi szerepet kapott a munkahelyteremtés is. A 4-5%-os növekedés a kétezres években nemcsak meghaladta a korábbi évek átlagát, de jóval kiegyenlítettőbb is volt, egyre kevésbé függött a mezőgazdasági termelés ingadozásától.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy néhány arab országban ígéretesnek látszó reformfolyamat indult meg, amely a kilencvenes években ugyan rendkívül lassan haladt előre, a kétezres évektől azonban új lendületet vett, és viszonylag jelentős gazdasági növekedési ütemet tett lehetővé ezekben az országokban. Ám szinte mindegyikük esetében komoly társadalmi feszültségek keletkeztek, amelyek kezelése egyre nehezebb feladatot jelentett az érintett politikai vezetések számára.

A világgazdasági válság hatása

A világgazdasági válság, bár közvetlenül nem játszott szerepet az arab tavasz kitörésében, közvetve, a lassuló gazdasági növekedés és az elbizonytalanodó gazdasági környezet, valamint a csökkenő külső bevételek révén szerepet játszottak az elégedetlenség továbbfokozódásában.

A válság kezdetben súlyosabban érintette a térségbeli olajexportáló országokat, hiszen itt a GDP, a gazdasági növekedés 1,5%-ra esett vissza 2009-ben, míg a „diverzifikált” (=olajjal nem rendelkező) országok esetében az átlagos növekedési ütem viszonylag magas (4,6%) maradt. Ez részben a viszonylag gyenge világgazdasági integráltságuknak is volt köszönhető (mind a pénzügyek, mind a kereskedelem esetében). Míg a gazdasági növekedés üteme az olajexportálók esetében 2009-ben csökkent, addig Tunézia és Szíria esetében ez 2010-ben következett be, s lassult le a gazdaság 2-3% körüli növekedési szintre; az európaihoz hasonló mértékű visszaesés azonban nem volt tapasztalható.

Egyiptom, Jordánia, Libanon, Marokkó és Tunézia esetében a fő exportpartnerek – az EU és kisebb részben az USA – recessziója kicsit késleltetve érezte hatását. Bár a világpiaci olajár csökkenése ezen olajimportáló országok számára pozitív hatással járt, a bevételi források, így a hazautalások és a külföldi tőkebefektetések (FDI) csökkenése, valamint a turisták számának visszaesése éppen ellentétes hatással járt. 2008-ban a külföldön dolgozók hazautalásai még 33,8 milliárd dollárt tettek ki.⁸ A válság következtében 2009-ben ez 31,8 milliárd dollárra esett vissza, azaz közel 4%-kal volt kevesebb, mint a megelőző évben. A turizmus 2008-ban 35,1 milliárd dolláros összbevételt eredményezett a térség országaiban,⁹ ami 2009-ben 3 milliárd dollárral, azaz 8,5%-kal csökkent. Az Európából érkezők csökkenő számát a régió belüli turizmus növekedése némileg kompenzálta.

A visszaesés azonban inkább csak átmeneti volt: az export 2010 elején ismét növekedésnek indult (leginkább Egyiptomban és Marokkóban), az ingatag nemzetközi környezet miatt azonban a növekedési kilátások továbbra is bizonytalanok maradtak. A legtöbb ország anticiklikus fiskális politikával, tehát a kormányzati kiadások növelésével igyekezett enyhíteni a külső kereslet visszaesésének hatásait, de Libanon, Egyiptom vagy Jordánia esetében erre csak erősen korlátozott lehetőségek álltak rendelkezésre.

Összességében azonban megállapíthatjuk, hogy a világgazdasági válság csak mérsékelt hatással volt az arab gazdaságok teljesítményére. Erőteljesebb volt viszont az élelmiszerárak hatása.

Élelmiszerár-emelkedés

Az élelmiszerárak a világgazdasági válság előtt gyorsan emelkedtek, a 2007. év eleji árak 2008 nyarára a duplájukra nőttek. A válság miatti keresletcsökkenés és a megváltozott spekulációs várakozások hatásának tekinthető, hogy ekkor jelentős korrekció történt az árakban; 2009-től azonban ismét növekedni kezdtek az élelmiszerárak, és 2011 elején már meg is haladták a korábbi, 2008-as csúcspontokat.

Az árnövekedés hatásainak kivédésére a legtöbb arab ország erőteljes élelmiszer-ár-szubvencionálást alkalmaz. Ez a kis népességű olajexportőrök esetében nem jelent problémát: bár az élelmiszerimporttól való függőségük magas, az olajból származó jövedelmek bőségesen fedezik a szubvenciókat – főként, mivel a kőolaj- és az élelmiszerárak közötti pozitív korreláció miatt a magasabb élelmiszerárak általában magas kőolajárak mellett alakulnak ki.

A nagyobb népességű exportőrök – mint Algéria, Irak vagy Irán – esetében már komolyabb költségvetési terhet jelent a szubvenciók fenntartása, de mivel itt is általában emelkedő bevételek mellett jelentkezik a hatás, így többnyire finanszírozható marad.

A legnehezebb helyzetben az élelmiszerimportra szoruló olajimportőr országok vannak. Esetükben az árnövekedés miatt megnövekvő importkiadások a GDP 1,2%-át tették ki.¹⁰ Ezen belül a legnagyobb tételt a gabonaárak jelentették; az arab országok együttesen a világ legnagyobb gabonaimportőreinek számítanak.

Az áremelkedések természetesen eltérően hatnak az egyes országokra, illetve a lakosokra, importszükségleteiktől, azok összetételétől, az élelmiszertermékek fogyasztói kosárbeli súlyától, a támogatási rendszertől és egyéb tényezőktől függően. A térség országai közül az élelmiszerek árának legnagyobb mértékű emelkedése (Iránt leszámítva) Egyiptomban következett be (18%, 2010-ben); Szíriában 14%, Tunéziában, Marokkóban és Jordániában viszont csak 3-4%-kal emelkedtek az élelmiszerárak.¹¹

Egyiptom esetében az egyre emelkedő élelmiszer- és energiaár-szubvenciók csökkentése régóta napirendemen volt ugyan, de gyakorlatilag nehezen lehetett kivitelezni, hiszen a rendszer stabilitásának egyik fő biztosítékát jelentette. 2011 januárjában, a tunéziai forradalom továbbterjedését elkerülendő, a támogatások emelését jelentették be. Ez azonban hatástalan maradt – a korábbi évek kényes politikai egyensúlya a térség szinte összes országában felborult.

A „politikai alku” fenntarthatatlansága

Az egyik legfontosabb különbség az arab országokban végbement reformok és az európai mediterrán országokban, illetve Latin-Amerikában és Közép-Európában lezajlott átmenetek között éppen az volt, hogy az arab országokban nem kísérte/előzte meg őket a politikai rendszer demokratizálódása. A gazdaságban végrehajtott szerkezetváltozások és számos piaci reform ellenére az autoriter rendszer fennmaradt, mintegy „sajátos arab útként”. Bár – mint azt Kína példája mutatja – autoriter rendszerek is lehetnek gazdaságilag sikeresek; a probléma az volt, hogy a sajátos kínai modellel szemben, az arab út korántsem volt sikeres.

Az autoriter államok alapvetően hasonló berendezkedéssel működtek, korlátozott szabadságjogok mellett viszonylag széles körű szociális biztonságot teremtettek, az

alapvető szükségletek elérhetőségét jelentős szubvencionálással biztosították. Ha mindegyik megcsorítások váltak szükségessé, akkor ügyes alkukkal őrizték meg a társadalmi békét.

A korábban működőképes modell 2011 elején azonban váratlanul bedőlt, ami mögött több tényezőt is felfedezhetünk.¹² Az élelmiszer- és energiaár-emelkedés hatásait egyre kevésbé lehetett távol tartani. A „piacgazdasági átmenet” hatására a politika a tömegek helyett egyre inkább egy szűk elitet támogatott, új klientúrát épített ki, akiket a privatizáció révén jelentős gazdasági befolyáshoz juttatott, ami azonban fokozatosan csökkentette a legitimitását a tömegek szemében.

A lázongások kezdetén az első reakció minden vezető részéről a korábban megszo- kott volt: a bérek, a szociális juttatások és az állami árszubszenciák növelése. Algéria, amely jelentős mozgósítható forrással rendelkezett, gyakorlatilag sikerrel elejét tudta venni a szociális elégedetlenségnek. Marokkó esetében nem annyira a gazdasági, mint inkább a politikai engedmények domináltak. Egyiptom és Tunézia ugyanakkor az elnyomás, a gazdasági eszközök és a politikai engedmények elegyét igyekezett alkalmazni – sikertelenül.

A korábban bevált autoriter alku – miszerint az ember tele szájjal nem beszél – nem működött tovább. Részben mert a vezetés nem tudta biztosítani a tömegek számára a megfelelő megélhetést (munkát, tisztességes jövedelmet, vagy ezek hiányában a szükségleti cikkek alacsony árát). Másrészt, mert a fiatalabb (tájékozottabb) generációk számára az alku amúgy is elfogadhatatlan volt, nem volt összeegyeztethető a szabadságról, a méltóságról, a társadalmi igazságosságról alkotott elképzeléseikkel.

Az arab tavasz gazdasági következményei

Az arab tavasz hatásaként a forradalmi országokban (Tunézia, Egyiptom, Líbia, Szíria)¹³ alapvető politikai és gazdasági változások mentek végbe. Mivel ezek mélysége, intenzitása, rövid és középtávú hatásai is eltérőek, ezért azokat csak differenciáltan tudjuk vizsgálni.

Az azonnali és közvetlen hatást a termelés és az üzleti élet leállása, a turisták és a külföldi befektetések elmaradása miatti közvetlen kiesés jelentette a forradalmi országokban. Tunéziában ez becslések szerint 1,6 milliárd eurót, tehát a GDP 4%-át tette ki. Egyiptomban a forradalom hatására 2011. január és február hónapban közel három hétig megállt az élet. Kairóban és néhány nagyvárosban a bankok zárva tartottak, ami a gazdaság hirtelen megtorpanását is maga után vonta. A forradalom közvetlen hatásaként 2011 első negyedében 4,2%-kal esett vissza a GDP az előző év hasonló időszakához képest. Ez leginkább a turizmus 33%-os visszaeséséből adódott – csak februárban 80%-kal kevesebben érkeztek az országba. Szintén jelentős volt a visszaesés

a beruházásokban (-26%), a feldolgozóiparban (-11%) és az építőiparban (-9%). Az egyiptomi kikötők kiesése elterelte a tranzitforgalom egy részét, elsősorban Izrael és Málta felé.

A turizmus visszaesése miatt kieső bevételek nemcsak Egyiptomot, de Tunéziát és Szíriát is komolyan sújtották, hiszen mindegyik esetében az egyik legfontosabb bevételi forrást jelenti ez a szektor. Az arab tavasz eseményei éppen az év első negyedében érték el csúcspontjukat, ami az érintett országokba irányuló turizmus egyik kiemelt időszaka. Egyiptom esetében az első félévben összesen 28%-kal kevesebb turista érkezett; a mintegy két és fél millió turista kiesése mintegy 2-3 milliárd dollárnyi bevétel elmaradását is jelenti egyben.

Tunéziában a turisták számának 50%-os, a bevételek 25-30%-os visszaesésével számolnak 2011-re, ami itt is 2 milliárd dollár kiesését jelenti. Ez csak részben a tunéziai változások következménye; sokkal inkább a líbiai háborúé, részben annak elrettentő hatása miatt, részben azért, mert a korábban Tunéziát felkereső hétmillió turistából kétmillió Líbiából érkezett. Szíriában is a turizmusból él a foglalkoztatottak elég jelentős része, és ez a szektor termeli ki a GDP 12%-át, ami – bár hivatalos becslések nincsenek – valószínűleg jelentősen visszaesett a helyi lázongások miatt.

A turizmus nagyon érzékeny a biztonságos környezetre; a forrongások, terrorcselekmények elriasztják, és – a korábbi tapasztalatok szerint – akár évekre is telhet, mire sikerül helyreállítani a korábbi szintet. Feltéve persze, hogy sikerül stabil politikai-gazdasági rendszert kiépíteni.

Tunéziában Ben Ali, Egyiptomban Mubárak elnök távozása után lassan normalizálódott ugyan a helyzet, de a gazdaság továbbra is messze a potenciális szint alatt teljesített. 2011 második felében lassú talpra állás volt érzékelhető. Egyiptomban a fogyasztás és az építőipar teljesítménye is emelkedett, ami az év második felében 3% körüli növekedést jelentett.¹⁴ Egész évre vetítve Egyiptom esetében a várt 5,1% helyett 1,2%-kal nőtt, míg Tunéziában 3,7%-os növekedés helyett 0,7%-kal csökkent a GDP.

Líbia esetében, ahol polgárháborús helyzet alakult ki, katonai akciókra is sor került, és a konfliktus több mint fél évig tartott, még komolyabbak voltak az anyagi áldozatok: az olajexport leállása és a gazdaság többi szektorának megbénulása miatt az éves GDP a felére esett vissza.

Szíriában kezdetben lokalizáltan, de később egyre fokozódó intenzitással jelentkezett a konfliktus, ami 2011-ben a korábban prognosztizált 5,5%-os növekedés helyett a GDP 2%-os visszaesését eredményezte, és a 2012-es kilátások egyelőre megjósolhatatlannak, hiszen a konfliktus további eszkalálódása várható.

Néhány arab ország fontosabb gazdasági mutatói, 2009–2012 (a GDP %-ában)

	GDP-növekedés üteme			Költségvetési hiány			Folyó fizetési mérleg hiánya					
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Algéria	2,4	3,3	2,9	3,3	-6,8	-1,1	-2,6	-0,9	0,3	7,9	13,7	10,9
Egyiptom	4,7	5,1	1,2	1,8	-6,9	-8,1	-9,9	-8,7	-2,3	-2,0	-1,9	-2,2
Jordánia	5,5	2,3	2,5	2,9	-8,9	-5,4	-6,1	-5,9	-3,3	-4,9	-6,7	-8,4
Líbia	-2,3	4,2	-	-	5,4	8,7	-	-	15,9	14,4	-	-
Libanon	8,5	7,5	1,5	3,5	-8,2	-7,3	-7,8	-8,3	-9,4	-10,9	-14,7	-13,8
Marokkó	4,9	3,7	4,6	4,6	-1,9	-4,5	-5,8	-5,0	-5,4	-4,3	-5,2	-4,0
Szíria	6,0	3,2	-2,0	1,5	-2,9	-5,1	-11,0	-9,1	-3,6	-3,9	-6,1	-6,1
Tunézia	3,1	3,1	-0,7	3,9	-2,6	-1,2	-4,1	-4,3	-2,8	-4,8	-5,7	-5,5

„World Economic Outlook Database”. *International Monetary Fund*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>, 2011. szeptember. (A 2011-es adat előzetes, a 2012-es becslült.)

Egyiptomban és Tunéziában rövid távon szintén rontja a gazdasági teljesítményt, hogy mindkét országban a vezetéssel összefonódó klientúra kezében volt a jelentősebb ottani cégek irányítása. Az újonnan létrejövő hatalom egyik célja várhatóan ennek a klientúrának a megtörése, saját klientúra kiépítése, ami bizonytalanságot kelt e vállalatok sorsával kapcsolatban, és folyó termelésük, beruházásaik csökkenését eredményezi.

A helyi mellett a külföldi tőke is elbizonytalanodott: a külföldi tőkeberuházások 2011-ben Egyiptom esetében 60%-kal, Tunéziában mintegy 30%-kal voltak alacsonyabbak a vártnál. Szíriában az elhúzódó konfliktus miatt még inkább kérdésessé vált a külföldi beruházások sorsa, ami például a magyar olajipari vállalatot is érzékenyen érinti.

A líbiai események jelentős kihatással voltak nemcsak Líbia, de a szomszédos országok, Tunézia és Egyiptom gazdaságára is. A tunéziai gazdaság sok szálon kapcsolódik Líbiához, a már említett turizmus mellett a külkereskedelem, a külföldi befektetések esetében is komoly kiesést jelentett a líbiai válság.¹⁵ Jelentős számú munkavállaló tért haza a konfliktus miatt: a Líbiában dolgozó vendégmunkások 58%-a Egyiptomból, 12%-a Tunéziából érkezett, a harcok hatására mintegy százezren hagyták el az országot és tértek haza.

A bevételkiesések és a növekvő importterhek hatása a folyó fizetési mérlegekben, a külső finanszírozási igény növekedésében is megmutatkozott. Érdekes módon, Egyiptom esetében ez nem volt olyan jelentős, hiszen a hiány nagyjából szinten maradt. Tunézia kapcsán viszont számottevőbb fizetésimérleg-romlásról számolnak be: a 2010-es 4,8-ról 2011-ben 7,1%-ra nőtt a hiány.¹⁶ Az olajár-emelkedés miatt ugyanakkor a régió szintjén inkább javuló mérlegek voltak jellemzőek.

Az arab tavasz természetesen kihatással volt a térség többi országára is. A külföldi működő tőke többnyire igen érzékeny nemcsak a fogadó ország, de a szélesebb térség stabilitására is. Marokkó esetében a demokratikus reformot sürgető tüntetések, illetve a 2011. április 29-én elkövetett bombamerénylet gyengítette a bizalmat, ami az FDI kisebb mértékű (10% körüli) visszaesésében testesült meg. Izraelben a belpolitikai feszültségek mellett a bizonytalan egyiptomi helyzet is közrejátszhatott a kicsit alacsonyabb tőkebeáramlásban.

Néhány országot szinte alig érintettek meg az arab tavasz hatásai. Törökország demokratikusabb politikai berendezkedése, nagyobb és az elmúlt években jól teljesítő gazdasága miatt számított ilyen kivételnek: a 2011-ben beáramlott külföldi tőke nagysága (12 milliárd dollár) 2010-hez képest emelkedett; igaz, továbbra is elmarad a válságot megelőző szinthez képest. Meglepő módon, a marokkói gazdaság is viszonylag stabilnak bizonyult: az éves GDP-növekedési ütem 4,6% volt, ami meghaladja az előző évi értéket.

A turizmus viszont az egész régióban visszaesett. Bár a gazdasági válság hatására világszerte csökkent a turisták száma és a turizmusból származó bevétel, az elmúlt években azonban több régióban megindult a növekedés. A MENA (azaz a

teljes közel-keleti és észak-afrikai térség), részben az arab tavasz eseményei miatt, kivételnek számított.

A munkanélküliség az egész régióban komoly problémát jelent. A demográfiai robbanás miatt az arab államok népességnövekedési üteme magas, ugyanakkor a legtöbb ország gazdasága nem képes megfelelő számú új munkahelyet teremteni az újonnan a munkaerőpiacra lépő fiatalok számára. Az arab országokban munkahelyeket hagyományosan vagy az állam teremt, vagy a szolgáltató szektorok, ezen belül is a turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások.

A munkanélküliség a forradalmi országokban, Egyiptomban, Tunéziában emelkedett a leginkább. Egyiptomban a 2010-es 9% körüli értékről 2011-ben 12% felettire nőtt a hivatalos munkanélküliségi ráta, Tunéziában 13%-ról 16%-ra. Szíriában a hivatalos ez a mutató 8-9% körüli, a becslések szerint azonban inkább 20%-os szint körül mozog.¹⁷ Líbiában a 2004-es becsült érték 30%.¹⁸

A többi országban nem változott jelentősen a munkanélküliség szintje. A régióban átlagosan 9,4%-os volt 2011-ben, ami kis csökkenést jelent a 2010-es 9,9%-os értékhez képest. A legtöbb ország kormánya a belső feszültségek enyhítésére ugyanis olyan intézkedéseket hozott, amelyek enyhítették a munkanélküliséget: Algéria például a kisvállalkozások munkahelyteremtését segítő, rendkívüli támogatási rendszert vezetett be az elmaradott régiókban.

De a munkanélküliség csökkentésére tartós stratégia kell, nem elég az *ad hoc* megoldások alkalmazása. Az IMF tanulmánya¹⁹ több lehetőséget is felsorol: a kormányzati infrastruktúra-fejlesztések (közlekedés, víz- és csatornahálózat, energetika) viszonylag gyorsan, jelentős számú munkahelyet tudnak teremteni; ez a hatásuk viszont csak rövid távon érvényesül – igaz, a fejlettebb infrastruktúra viszont a hosszú távú növekedési kilátásokat javítja. A GDP 1%-át erre fordítva Egyiptomban 87.000, Tunéziában 18.000 munkahelyet lehet teremteni. Átképzési programokkal már az elmúlt években is próbálkoztak egyes kormányzatok (Egyiptom, Marokkó és Jordánia), itt a munkaadókkal közösen lehet új munkahelyeket teremteni. A harmadik lehetőség a magánszektor támogatása a munkahelyteremtésben: a korábbi években leginkább a turizmus szívta fel a felesleges munkaerőt, ez azonban erős konjunktúraérzékenysége, illetve korlátozott szakképzettségi igényei miatt önmagában szintén nem jelent tartós megoldást a munkaerő-piaci gondok megoldására.

Az infláció szintén tartós problémát jelent a térségben, amit az elmúlt évek emelkedő világpiacon nyersanyag- és élelmiszerárai csak erősítettek. A magas nemzetközi élelmiszerárak elsősorban Palesztinában és Egyiptomban okoztak problémát, Tunézia és Algéria esetében kevésbé éreztették hatásukat. A Világbank számításai szerint 10%-os világpiacon élelmiszerár-emelkedés a hazai élelmiszerek árának Egyiptomban 4,4%-os, Jordániában 3,9%-os, Marokkóban 1,8%-os, Tunéziában 0,6%-os emelkedését vonja maga után.²⁰ Az infláció 2011-ben a forradalmi országokban magasabb volt (8,1%),

mint a régiós átlag (5,7%). Ennek kezelése monetáris szigorítást igényelne, ami viszont rontja a recesszióba süllyedő gazdaságok kilábalási esélyeit.

A nyersanyag- és élelmiszerárak emelkedése komoly kihatással van az egyes országok költségvetési egyensúlyára is. A legtöbb állam esetében e termékek árszubszenciája a legjelentősebb kiadási tétel: Egyiptomban az élelmiszer-szubszencia a GDP 2%-át, az üzemanyag-szubszencia a GDP 8%-át teszi ki!²¹ Ezek csökkentését a társadalmi következmények miatt jelenleg szüneteltetik, sőt az emelésüket jelentették be. Marokkó 2 milliárd dolláros támogatással igyekszik elejét venni az élelmiszerárak emelkedésének, Jordánia 550 millió dollárnyi pótlólagos szubszenciót jelentett be, elsősorban a cukor, a rizs és a fagyasztott csirke árára.

A legtöbb ország a szociális kiadások növelésével is igyekszik elejét venni az esetleges további zavargásoknak, így sok helyen emelték a közalkalmazotti béreket és a szociális juttatásokat, illetve csökkentették az adókat. Szíriában 20-30%-kal nőtt az állami alkalmazottak bére, Jordániában pedig 230 millió dollárt fordítottak külön béremelésre.

Egyiptom „különleges kiadási programok” révén a GDP mintegy 2,9%-ával növelte a kormányzati kiadásokat. Az átmeneti kormány 15%-kal növelte az 5,8 millió közalkalmazott alapbérét, ösztönző rendszert vezetett be a mintegy 1,9 millió, főként a helyi önkormányzatoknál dolgozó, legkevésbé megfizetett alkalmazott számára. Emellett 17%-kal növelte a szociális kiadásokat, főként a lakhatás (39%), az egészségügy (17%) és az oktatás (9%) területén.

A tunéziai pénzügyminisztérium becslése szerint az ország deficitje 2011-ben mintegy négyszerese volt a 2010-esnek (1,3%-ról 5,1%-ra emelkedett, az eredeti terv 2,5%-os hiány volt),²² részben a gazdasági visszaesés, részben a 20%-kal megemelt kormányzati kiadások miatt, amikből a közszféra béreinek emelését és az élelmiszer- és energiaárak támogatását finanszírozták. Az államadósság a 2010-es, 40,4%-os szintről – a tervezett 1,5%-os csökkenés helyett – 4%-kal nőtt. A kormány a foglalkoztatás javítását célzó programja keretében csak a közszférában húszezer új munkahelyet teremt.

Mindezek azonban a deficit emelkedéséhez vezetnek. A költségvetési többlettel rendelkező olajexportőrök mellett Algériának, Izraelnek és Törökországnak maradt 2011-ben 3% alatt a hiánya. A forradalmi országok deficitje viszont a 2010-es 6%-ról 10% közelébe nőtt. Ez nyilvánvalóan nem tartható fenn, egy komolyabb államháztartási reform végrehajtásának azonban rövid távon nem sok esélye van.

A magasabb költségvetési hiány az államadósságra is negatív hatással van, ami a legtöbb ország esetében a külső finanszírozási igények növekedését is jelenti. Az államadósság mértéke a MENA-régióban jellemzően alacsonyabb, mint Európában – kivételt ez alól Libanon jelent, ahol a 120%-ot is meghaladja. Bár a térség országainak 54% körüli átlagos államadóssági szintje nem tűnik magasnak, a forradalmi országokban azonban 2011-ben már a 76%-ot meghaladta a GDP-re vetített adósság; a legsúlyosabb helyzetben Egyiptom van, ahol elérte a 92%-ot. Az, hogy nem súlyosabb a helyzet,

annak is köszönhető, hogy az adósság a legtöbb országban alacsonyabb az egy évtizeddel korábbinál: a 2008-as válság előtti években a reformot végrehajtó olajimportőr országok – így Egyiptom is – jelentősen tudták csökkenteni az államadósság szintjét, ami most kezelhetőbbé teszi az állapotokat. A külfölddel szembeni adósság aránya 32% körüli – ez szintén menedzselhető, bár a negatív folyó fizetési mérleg és az elmaradó külföldi beruházások miatt az ehhez szükséges anyagi fedezet is gondokat okozhat. Az államadósság finanszírozását nehezíti, hogy a hitelminősítők Egyiptom, Tunézia, Jordánia és Bahrein besorolását is rontották.

Az árfolyamszint még a forradalmi országokban sem esett jelentősen, ott csak egy elhúzó válság jelenthet veszélyeket. Az árfolyam-stabilitást azonban több országban is a központi bank devizatartalékainak segítségével tudták fenntartani, így Egyiptomban és Tunéziában jelentős mértékben csökkent a tartalék nagysága.

A növekvő kockázatok a szuverén hitelkockázati felár (CDS) emelkedésében is nyomon követhető, bár érdekes módon, 2011 folyamán ez nem Egyiptom, hanem Libanon esetében volt a legmagasabb a régióban (400 körüli), de így is messze elmarad Írország, Portugália vagy akár Magyarország CDS értékétől.²³

A térségbeli részvénypiacok soha sem voltak a külföldi portfólió-befektetők érdeklődésének középpontjában, hiszen kevés cég részvénye forgott itt, alacsony forgalom mellett. A kairói és a tuniszi tőzsdén az utóbbi években kicsit élénkült a forgalom, a 2011. eleji események azonban jelentősen visszavetették őket. Az egyiptomi EGX 30 7200-ról 4000 pontig esett az év végére, a tuniszi Tunindex 560-ról 400 pontra márciusig, azóta lassan emelkedik. 15-20%-os csökkenés azonban a közvetlenül nem érintett országok (Marokkó, Jordánia, Izrael, Libanon, Törökország) tőzsdemutatójában is bekövetkezett, ami a befektetők elbizonytalanodását jelzi.

A gazdasági reformokra vonatkozó tervek

Egyiptomnak a jelenlegi kormányzati tervek szerint az elkövetkező két évben 11 milliárd dollárra lenne szüksége ambiciózus reformprogramjának végrehajtásához.²⁴ Ennek keretében bevezetnék az általános forgalmi adót, ami már a forradalom előtt, tavaly januárban komolyan felvetődött az IMF-fel folytatott tárgyalásokon. Emellett az energiaszubszencionálás rendszerét is átalakítanák, amely jelenleg az ipari nagyfogyasztók számára kedvez, és éppen a legszegényebbek számára nyújtja a legkisebb kompenzációt. A reform értelmében a támogatás csak a legszegényebbekre terjedne ki. A tervek között szerepel az is, hogy állami tulajdonban lévő földeket adnának el a következő években, elsősorban külföldön élő egyiptomiaknak, amiből az elkövetkező négy évben mintegy 15 milliárd dollár bevételt várnak.

A pénzügyi egyensúly helyreállítása érdekében Egyiptom várhatóan 2012 első felében megállapodik az IMF-fel egy korábbi, 3,2 milliárd dolláros hitelkeret felújításáról,

a reformprogramhoz pedig a Világbanktól vennének fel mintegy 1 milliárd dolláros hitelt, és további segítséget is remélnek az Öböl menti arab országoktól.²⁵

Tunézia 2011 októberében jelentette be a „Jázmin-tervet” a tervezett gazdaságstratégiai intézkedésekkel.²⁶ Ennek fő célkitűzései 6% fölötti növekedést és ötszázezer új állást irányoznak elő a fiatal képzett munkavállalók számára. Az évi száz új állással 2016-ra 10%-ra csökkentenék a munkanélküliséget. A stratégia három lépcsőre osztja az intézkedéseket. A sürgős, rövid távon elindítandók közé sorolja a munkahelyteremtés mellett a vállalkozások támogatását²⁷ és szociális segélyek nyújtását. Az átmenetinek nevezett, középtávú tervek politikai és gazdasági reformok bevezetését takarják, míg a hosszú távú intézkedések a tartósan magas növekedési ráta megteremtését szolgálják.

Líbia esetében még alapvetőbbek a feladatok. Az új kormányzat elsődleges célja, hogy megfelelő adatok álljanak rendelkezésre az ország gazdasági állapotáról, hiszen a Kaddáfi-rendszer alatt gyakorlatilag nem működött megfelelően a gazdaság információs rendszere.²⁸ Így jelenleg – nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank, UNDP) segítségével – a megfelelő intézményi és működési rend kiépítése az elsődleges feladat. Az új kormányzat a 2011. november 22-i megalakulása után tíz elérendő célt tűzött ki az első féléves átmeneti időszakra, köztük egy Líbia gazdasági lehetőségeiről szóló, átfogó elképzelés kidolgozását. A líbiai helyzet sajátossága sok területen jelentkezik: döntést kell hozni a különböző állami befektetési alapokban felhalmozott dollár milliárdok és a külföldi érdekeltségek sorsáról, illetve meg kell találni az országban működő külföldi gazdasági érdekeltségekkel (a korábbi koncessziótulajdonosokkal) és a potenciális jövőbeni befektetőkkel is a hangot és a megfelelő stratégiát.

Gazdasági kilátások

Ha az arab tavasz hosszú távú gazdasági hatásait kívánjuk vizsgálni, az elsőként felmerülő kérdés az, vajon a demokrácia elősegíti-e a gazdasági növekedést. Ennek kapcsán a szakirodalom nem tud egyértelmű választ adni: számos példát találhatunk arra, amikor autoriter berendezkedésű államok tartós, gyors növekedést érnek el, míg a demokratikus berendezkedés nem jelent garanciát a jobb gazdasági teljesítményre.²⁹

Az átmenet várható hatásaival, felmerülő dilemmáival kapcsolatban felhozhatjuk analógiaként a közép-kelet-európai átmenetet, illetve az abból leszűrhető tanulságokat. Az egyik legfontosabb teendő a politikai stabilitás és biztonság megteremtése. Ez nélkülözhetetlen előfeltétele a továbblépésnek, hiszen a politikai menetrend meghirdetése csökkenti az átmenettel járó bizonytalanságot, hitelességet teremt a politikai vezetés számára. De éppen ilyen fontos a gazdaság számára is: a külföldi befektetők és a turisták visszatérése, a hazai fogyasztás és a beruházások fellendülése szempontjából elkerülhetetlen.

Az átmenettel járó krízis megoldásához szükséges a gyors gazdasági stabilizáció. A kiadások csökkentése rövid távon nem egyszerű, az emelkedő világpiaci árak mellett éppen az árszubszenciák leépítése lenne a legnehezebb, de némi átcsoportosítás azért itt is lehetséges. Prioritás lehetne az oktatás fejlesztése: itt a szektor finanszírozásának jelenlegi alacsony aránya miatt lehet nagy a hozadék, viszont ez inkább csak hosszabb távon jelentkezik.

A stabilitás szempontjából fontos az infláció kezelése – az elszabaduló árak ugyanis rendkívül nehézé teszik a gazdasági működés normális mederben tartását. A változásokkal összefüggő intézményi kérdések csak a gazdasági stabilizáció megteremtése után jöhetnek.

Már rövid távon is elkerülhetetlen a foglalkoztatás bővítése, főként a fiatalok között. Az arab országoknak 2020-ig több mint 50 millió munkahelyet kellene teremteniük, hogy meg tudjanak küzdeni a fiatalok 23%-os munkanélküliségével és az évente a munkaerőpiacra érkező új munkavállalók foglalkoztatásával.³⁰ A közép-kelet-európai országoknak nem kellett megbirkózniuk a munkahelyteremtés ilyen szintű problémájával. A munkanélküliség kezelésére képzési programok és a kisvállalkozások támogatása révén eddig is történtek próbálkozások, a tényleges megoldáshoz ezek tartós és széles körű alkalmazása vezethetne. Az arab országokban általában nem létező minimálbér bevezetése kétélű intézkedés – részben a minimális megélhetést biztosító fizetéseket tesz lehetővé, ugyanakkor a foglalkoztatás bővítését akadályozza.

Szintén követendő tapasztalata a kelet-európai átmenetnek, hogy a piacositást a szociálpolitika erősítésével kell végrehajtani, hogy ne növekedjen a szegénység. A reform vesztesei számára kompenzációs mechanizmusok bevezetésére van szükség, a támogatásoknak azonban lehetőleg átmenetinek kell lenniük, és nem szabad, hogy csökkentsék a munkába állási kedvet.

Az átmenettel kapcsolatos reformok finanszírozásához külső források (hitelek) bevonására lehet szükséges, ezek azonban csak jól felhasználva válhatnak valóban hatékony eszközzé.

Amint a gazdasági átmenetek tapasztalatai mutatják, az első néhány év általában gazdasági visszaesséssel jár a korábbi időszakokhoz képest, és csak azt követően kezdődik meg – jó esetben – a tartós fellendülés. Bár Egyiptom és Tunézia esetében is érvelhetünk a mellett, hogy a gazdasági átmenet valójában már megtörtént a kétezres évek privatizációs és gazdasági reformjai kapcsán, a politikai átmenettel járó gazdasági elitváltás és a reformok sikertelenségére utaló társadalmi indulatok egyaránt megkérdőjelezzik ezt.

Természetesen az észak-afrikai és közel-keleti országok fenntartható és tartós gazdasági növekedése csak a világ gazdaság kontextusába ágyazottan értelmezhető. Ha Európa mint a térség gazdasági lokomotívja, gyengén teljesít, és más fejlődő régiók konkurenciája is nő, akkor az exportorientáció fenntartása/erősítése elkerülhetetlenné teszi az alapvető gazdaságszerkezeti változtatások végrehajtását, az üzleti környezet javítását.

A hosszú távú növekedési stratégia alapját egyértelműen egyfajta inkluzív növekedési modell jelentheti, amely a gazdasági mutatók javulása mellett a foglalkoztatás és az igazságosabb elosztást is magában foglalja és egyensúlyba hozza. Emellett kiemelt hangsúlyt kell, hogy kapjon az oktatás és képzés területe is, a nagyszámú fiatal népesség és a gazdasági versenyképesség javítása szempontjából is.

Jegyzetek

- 1 A cikk megjelenése az Európai Unió támogatásával, a TÁMOP 4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0002 sz. („A tudományos kutatások kibontakoztatása a PPKE-n” című) projekt keretében valósult meg.
- 2 L. még Szigetvári Tamás: „A Közel-Kelet és Afrika világ gazdasági kilátásai az ezredfordulón”. *Magyar Tudomány*, Vol. 47. No. 7. (2002). 870–879. o.; Szigetvári Tamás (2011): „Közel-Kelet és Afrika a világ gazdaságban”. In: *Régiók a világ gazdaságban* (szerk. Majoros Pál). Budapest: Perfekt Kiadó, 352–375. o.
- 3 A kőolaj világgiazi ára 1971-ben 1,60 USD/hordóról 3,2 USD/hordóra nőtt (mini árrobbanás), 1973-ban hirtelen 10 USD/hordó fölé emelkedett (első olajárrobbanás), 1979-ben pedig a 30 USD/hordó is meghaladta (második olajárrobbanás).
- 4 Igaz, a források jelentős részét presztízisberuházások, Irak és Irán esetében pedig hosszú évekig tartó, ádáz háborúskodás emésztette fel.
- 5 A holland betegség a kitermelt nyersanyagból származó bevételek révén a gazdaságba beáramló jövedelmek versenyképességre gyakorolt negatív hatását jelenti. Így, bár termelékenységi tényezők nem magyarázzák, a munkaerő költsége Egyiptomban 50%-kal magasabb, mint Indiában vagy Kínában. E. Mick Riordan *et al.*: „The World Economy and Its Implications for the Middle East and North Africa, 1995–2000”. In: *Prospects for Middle Eastern and North African Economies: From Boom to Bust and Back?* (szerk. Nemark Shafik). London – New York: MacMillan, 1998. 24. o.
- 6 „Worldwide Governance Indicators”. *The World Bank*, <http://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>. Letöltés ideje: 2012. február 27.
- 7 A HDI (= Human Development Index) az ENSZ által alkalmazott, a várható élettartam, az oktatás, valamint a GDP együttesét figyelembe vevő index.
- 8 A hazautalások értéke a legmagasabb (8,4 milliárd dollár) Egyiptomban, míg GDP-arányosan (20%) Libanonban volt.
- 9 A turizmus esetében is Egyiptomban (11 milliárd dollár) volt a legmagasabb a bevétel, míg a GDP arányában Jordániában (14,4%).
- 10 „World Bank Middle East and North Africa Region. Regional Economic Update. May 2011. MENA Facing Challenges and Opportunities”. *The World Bank*, http://siteresources.worldbank.org/MENAEXT/Resources/EDP_MNA_2011.pdf. Letöltés ideje: 2012. február 27.
- 11 Uo.
- 12 „Towards a New Med Region: Achieving Fundamental Transition”. *Femise Report on the Euro-Mediterranean Partnership*, (2011). 35–48. o.
- 13 Bahreint és Jement e cikk keretében nem vizsgáljuk.
- 14 „The Financial Monthly”. *Arab Republic of Egypt Ministry of Finance*, <http://www.mof.gov.eg/MOFGallerySource/English/Reports/monthly/2012/Jan2012/full%20version.pdf>, 2012. január.
- 15 Emanuele Santi: „The Impact of Libya’s Conflict on the Tunisian Economy: A Preliminary Assessment”. *North Africa Quarterly Analytical* (2011. július).
- 16 *Central Bank of Tunisia*, <http://www.bct.gov.tn/bct/siteprod/english/actualites/evenement.jsp>, 2012. január 18. Az IMF becslése (1. a táblázat) még alacsonyabb hiánnyal számolt.
- 17 Yasser Abdih: „Closing the Jobs Gap”. *Finance and Development*, 2011. június.

- 18 „The World Factbook”. *Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2011.html>. Letöltés ideje: 2012. február 27.
- 19 Abdi: i. m.
- 20 „The World Factbook”.
- 21 Uo.
- 22 „Synthese des Résultats d’exécution du budget d’État, Statistique des finances publiques”. *République Tunisienne Portail du Ministère des finances*, http://www.portail.finances.gov.tn/accueil_fr.php. Letöltés: 2012. február 28.
- 23 „Regional Economic Outlook. Middle East and Central Asia”. *International Monetary Fund*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2011/mcd/eng/pdf/mreo1011.pdf>, 2011. október.
- 24 „Egypt Needs \$11 Billion to Fund Economic Reforms: Finance Minister”. Az *Al-Ahram* cikke alapján, amit az egyiptomi pénzügyminisztérium is idéz. *Arab Republic of Egypt Ministry of Finance*, [http://www.mof.gov.eg/English/MOFNews/Media/Pages/Egyptneeds\\$11billiontofundeconomicreformssFinanceminister.aspx](http://www.mof.gov.eg/English/MOFNews/Media/Pages/Egyptneeds$11billiontofundeconomicreformssFinanceminister.aspx), 2012. február 25.
- 25 „Egypt to Sign IMF Loan next Month, Minister Says”. *Arab Republic of Egypt Ministry of Finance*, <http://www.mof.gov.eg/English/MOFNews/Media/Pages/EgypttosignIMFloannextmonth,ministersays.aspx>, 2012. február 25.
- 26 Wiem Melki: „Interim Finance Minister Presents Jasmine Plan to Rebuild Economy”. *TunisiaLive*, <http://www.tunisia-live.net/2011/10/11/interim-finance-minister-presents-jasmine-plan-to-rebuild-tunisian-economy/>, 2011. október 11.
- 27 A kormány széles körű mikrohitelprogram elindítását tervezi, melynek segítségével több mint háromezer új vállalkozás beindítását tudnák támogatni.
- 28 „A New Vision for Libya”. *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/cms/contents/articles/business/2012/02/the-libyan-minister-of-planning.html>, 2012. február.
- 29 L. pl. Bruce Bueno de Mesquita – George W. Downs: „Development and Democracy”. *Foreign Affairs*, 2005. szeptember-október.
- 30 Andrew Torchia – Suleiman Al-Khalidi: „In Arab Spring, Economic Gain may Trump Pain”. *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2012/01/17/us-arabspring-economies-idUSTRE80G0CH20120117>, 2012. január 17.

Résumé

The Economic Aspects of the Arab Spring

The study focuses on the economic reasons and consequences of the “Arab Spring” in the MENA region. It analyses the economic factors that contributed to the uprisings in the countries of the region, the different measures how countries tried to manage the situation, and the effects of revolutions on the economy of the Arab countries. Most of the MENA countries underwent no or only a limited transition in the 1990’s. With some pro-market reforms but remaining authoritarian regimes, the Arab leaders were able to maintain their power with authoritarian bargains: by securing cheap living costs while restricting rights of liberty. The consequences of the necessary economic reforms (growing inequality and unemployment) and the increasing world food and energy prices lead to an end of the “bargain”. The new democracies should create an inclusive growth path with growth, employment and social justice in focus.